

DEMOGRAFICKÉ A SOCIOEKONOMICKÉ UKAZATELE JAKO INDIKÁTORY ZNEVÝHODNĚNÝCH ÚZEMÍ JIHOMORAVSKÉHO KRAJE

DEMOGRAPHIC AND SOCIO-ECONOMIC INDICATORS AS INDICATORS OF DISADVANTAGED TERRITORIES OF THE SOUTH MORAVIAN REGION

Dana Hübelová – Barbora Fischerová

Abstract

The subject of contribution is evaluation situation in the disadvantaged areas of the South Moravian Region according to selected demographic and economic indicators in the years 2005–2015. In this timeframe the indicators of population trends, economic load index/economic dependence index, level of entrepreneurial activity and unemployment rate are being analysed in more detail and. Based on the identification of the intra-regional differences of the South Moravian Region, four administrative districts of the municipality have been selected (in particular administrative districts Hodonín, Kyjov, Moravský Krumlov, Veselí nad Moravou) to examined in detail according to the same indicators and for the same time period. The analysis shows that four selected disadvantaged areas implement the characteristics of the peripherals and thus fall into the problematic areas of the South Moravian Region. Identified disadvantaged administrative districts of the municipalities meet the criteria peripherally typical inner periphery and their position is in the border region. All areas are characterized by high levels of unemployment, a low number of business subject, an aging population and population decrease. Administrative district Hodonín and Veselí nad Moravou are also situated at the border of the state and they are thus also among the border periphery.

Key words: South Moravian Region, disadvantaged regions, periphery, demographic and socio-economic indicators

JEL Code: J10, J18

Úvod

Jedněmi z faktorů podmiňujícími rozvoj a konkurenceschopnost regionů jsou demografické a socioekonomické (SE) determinanty. Vysvětlování příčin odlišného populačního a SE vývoje jednotlivých regionů vzbuzuje pozornost nejen geografů. Avšak odpověď na otázku, které jsou primární důvody podmiňující v historických souvislostech existující regionální rozdíly, není jednoduchá. Z tohoto důvodu není záměrem příspěvku předložit souhrnný nástroj pro možné realizování politiky regionálního rozvoje, ale navrhnout možný přístup k hodnocení jedné z jeho významných složek - obyvatelstvu, a to v kontextu vybraných demografických a SE ukazatelů. Periferní oblasti, které se vytvořily důsledkem nerovnoměrného rozložení podmínek v regionu, se v územním rozložení od 80. let minulého prakticky nemění. Jsou představovány regiony podél hranic krajů, a to ať už ve smyslu hraniční nebo vnitřní periferie. Mezi typické znaky vnitřních periferií patří vysoké podíly pracovních míst a ekonomicky aktivních obyvatel v primárním ekonomickém sektoru, což jsou znaky pro venkovské zemědělské oblasti. Zaznamenaly nejvyšší hodnoty negativních přirozených přírůstků obyvatelstva a vyznačují se také vysokým podílem neobydlených bytů. Mezi další specifika vnitřních periferií patří nejvyšší podíl obyvatel vyjíždějících mimo bydliště za práci, špatná úroveň technické infrastruktury, vysoká míra nezaměstnanosti aj.

1 Teoretická východiska

Místní specifika regionů a jejich aktiva jsou strategické faktory, na nichž je postavena jejich konkurenceschopnost (Wokoun, 2010). Ekonomický rozvoj je dlouhodobě spojen právě s pojmem regionální konkurenceschopnost, kterou charakterizuje schopnost regionů generovat příjmy a udržet úroveň zaměstnanosti v rámci národní a mezinárodní konkurence (Wokoun, 2008, s. 4). Odborná akademická sféra klade na jedné straně na problematiku regionální konkurenceschopnosti stále větší důraz (Affuso et al., 2012), na druhé straně stále čeká na všeobecně přijatý teoretický rámec k předmětu konkurenceschopnosti regionů, míst a lokalit (Korec et al., 2011; 2017).

Výzkum periferních oblastí se u nás začal rozvíjet od konce 80. let 20. století se snahou periferní území přímo vymezit. Periferní území jsou území vyžadující speciální péči státu v oblasti ekonomické a sociální (Viturka, 2010). V České republice je perifernost dvojího typu: (1) vnější (příhraniční) a (2) vnitřní periferie. Periferie vznikly a rozvíjely se rozdílnými způsoby a mají tak mnoho odlišných podob. Společnými vnějších periferií jsou vyšší lesnatost, nedostatečná infrastruktura, nižší ekonomická aktivita aj. Vnitřní periferie

vznikaly již ve středověku a v novověku zejména v době industrializace přesunem obyvatel do měst a změnami infrastruktury. Podle Müllera a Musila (2008) je převážná část vnitřních periferií při hranici krajů. Vnitřní periferie v České republice jsou poměrně rozsáhlá a souvislá území, která se nachází na okrajích spádových území metropolitních regionů a v menším rozsahu na okrajích spádových území regionálních středisek. Vymezení periferií by mělo být založeno na indikátorech, které vycházejí ze skupin znaků, jež se obvykle v periferiích vyskytují. Aspekty perifernosti mohou být následující: (a) fyzicko-geografické (členitost terénu, klima, nadmořská výška aj.); (b) geometrické (vzdálenost od centra, geografická poloha aj.); (c) ekonomické (HDP na obyvatele, výše mezd, nezaměstnanost aj.); (d) sociálně-demografické (vzdělání, věk, pohlaví, náboženská příslušnost aj.); (e) ekologické (znečištění ŽP, poškození lesů, zemědělská půda, emise aj.); (f) kulturní (etnicita, zvyky, tradice aj.); (g) náboženské a (h) politické (administrativní uspořádání, míra autonomie, nezávislosti aj.; Vanolo, 2010).

Demografické a SE ukazatele představují významné faktory determinující rozvoj regionu, v němž bude charakter populace hrát v budoucnosti stále důležitější roli (Hübelová, 2013). Lidé potažmo lidské zdroje patří v současné době sociálních změn a přechodu do postindustriální společnosti do základních zdrojů ekonomiky, neboť představují jeden z rozhodujících činitelů výroby vedle např. půdy, která zastupuje přírodní zdroje, kapitálu a technologií (Długosz, Kurek, 2009; Mazouch, Fischer, 2011 aj.).

2 Cíl výzkumu, metody a data

Hlavním cílem příspěvku je identifikovat vnitrokrajské disparity demografických a SE indikátorů a identifikovat znevýhodněná území Jihomoravského kraje (JMK) na úrovni správních obvodů obcí s rozšířenou působností (SO ORP) v období let 2005–2015.

Výpočet souhrnného disparitního indexu vychází z metodiky vytvořené společností pro regionální ekonomické poradenství (GaREP, 2012). Použity byly následující metody: (1) normování indikátorů (tzn. přepočtení hodnot jednotlivých indikátorů na škále 0–100, kde 0 je přiřazena minimální hodnotě a 100 hodnotě maximální; (2) vytvoření souhrnného disparitního indexu (jako průměru normovaných hodnot za každé z dílčích území) a (3) kategorizace dílčích území podle percentilů hodnot (jejich rozdělení na slabá, problémová, neutrální, rozvojová a silná území). Hlavní územní jednotkou pro porovnání byl JMK a jeho následné dělení na SO ORP a základním srovnávaným obdobím bylo rozmezí let

2005–2015. Datovou základnou se staly veřejné databáze Českého statistického úřadu a Ministerstva práce a sociálních věcí v letech 2005–2015.

2.1 Výběr indikátorů

Pro hodnocení SO ORP byly dle metodiky GaREP (2012) vybrány tyto ukazatele: (1) Sauvyho index (index stárí), který charakterizuje proces demografického stárnutí a udává podíl seniorů na 100 dětí v dané populaci. (2) Index hospodářského zatížení vypovídá o poměru počtu seniorů a dětí k počtu obyvatel v ekonomicky aktivním věku a (3) index šedého zatížení neboli index ekonomické závislosti II vyjadřující počet osob ve věku 65 a více let na 100 osob ve věku 15–64. (4) Míra podnikatelské aktivity udává podíl počtu podnikatelských subjektů k počtu trvale bydlících obyvatel vyjádřená v promile. (5) Míra registrované nezaměstnanosti eviduje podíl počtu dosažitelných uchazečů o zaměstnání na základě evidence pracovišť úřadů práce s pracovní silou, která zahrnuje jak zaměstnané, tak nezaměstnané osoby.

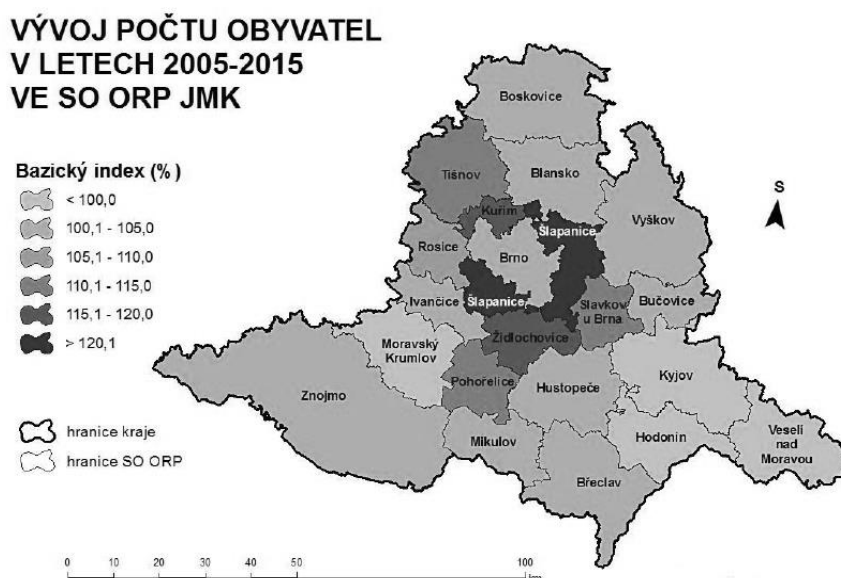
3 Výsledky

V následujícím textu jsou prezentovány výsledky vývoje ukazatelů počtu obyvatelstva, indexu hospodářského zatížení, šedého zatížení a indexu stárí, míry podnikatelské aktivity a míry nezaměstnanosti. Použita jsou data za jednotlivé SO ORP JMK, z nichž je následně vytvořen souhrnný disparitní index.

3.1 Vývoj počtu obyvatel

Znalost stavu obyvatelstva, vývojových trendů a regionálních specifíků poskytuje možnost plánování v dlouhodobém horizontu a nabízí možnost přípravy na případné změny. Pomocí vytvoření bazického indexu pro jednotlivé SO ORP JMK je patrné, že k nejvýraznějšímu růstu počtu obyvatel došlo ve Šlapanicích. Tento SO tvoří širší zázemí pro Brno, což současně platí také pro další SO ORP Kuřim a Židlochovice, v nichž je patrný vliv trendu suburbanizace. Naopak populační úbytek zaznamenaly SO ORP Hodonín, Kyjov, Moravský Krumlov a Veselí nad Moravou (obr. 1), což je způsobeno zejména periferní polohou území s obtížnou dostupností do regionálního centra Brna, ale tak nízkou atraktivitou a horší občanskou vybaveností. Tyto oblasti na jihu kraje a při krajských hranicích ztrácí hlavně mladé a vzdělané obyvatelstvo. Úbytek je způsoben nejen převahou vystěhovalých, ale také zemřelých.

Obr. 1: Vývoj počtu obyvatel ve SO ORP JMK v letech 2005–2015 (v %)

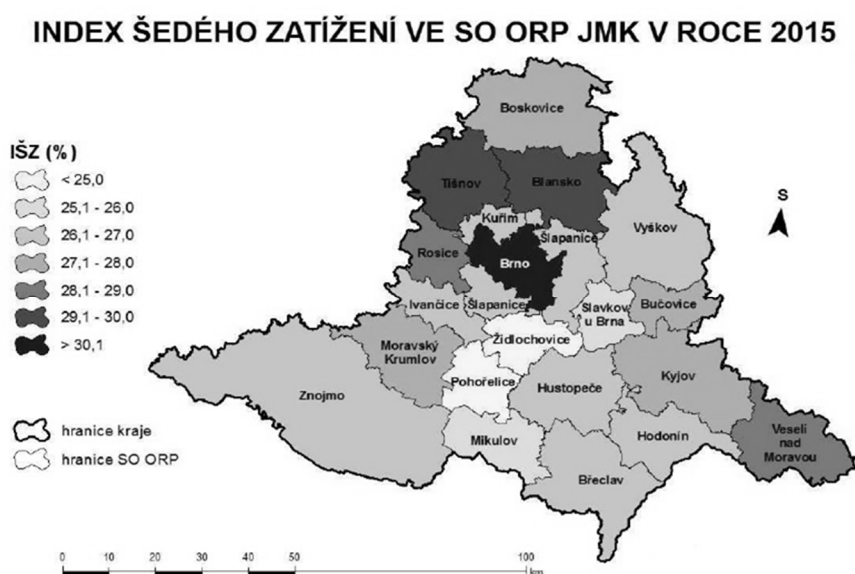

Zdroj: ArcČR 500, Arcdata Praha, ČSÚ (2016); vlastní výpočty a zpracování

3.2 Vývoj indexu hospodářského zatížení populace

Nepříznivý poměr mezi produktivní a postproduktivní složkou obyvatel je zaznamenán ve SO ORP Brno, Blansko a Tišnov. Naopak nejlepší výsledky v indexu šedého zatížení (tzn. zatížení staršími osobami) vykazují SO ORP Pohořelice a Židlochovice, ale také SO spadající do zázemí města Brna (obr. 2). Tato skutečnost je vyvolána geografickou polohou SO v blízkosti krajského města a jeho atraktivitou pro ekonomicky mladší obyvatelstvo.

Obr. 2: Index šedého zatížení v roce 2015 ve SO ORP JMK

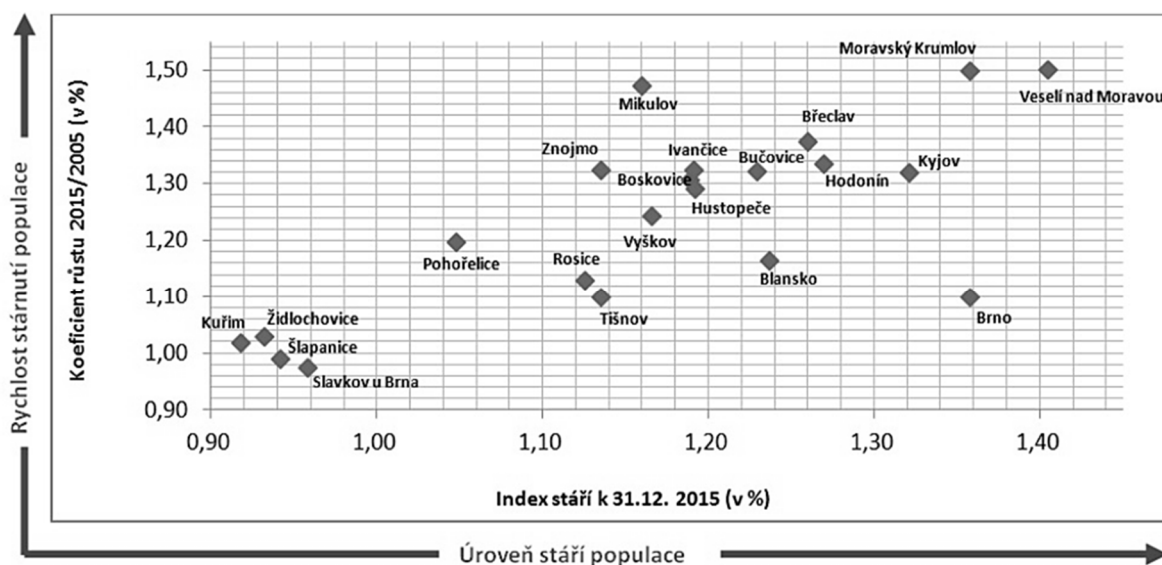

Zdroj: ArcČR 500, Arcdata Praha, data ČSÚ (2016); vlastní výpočty a zpracování

V JMK vykazuje vysoký index stáří především město Brno (136 %) a výrazně převyšuje krajský (122 %) i celorepublikový průměr (119 %, rok 2015). Vyššími hodnotami v JMK disponují i SO ORP Moravský Krumlov a Veselí nad Moravou, jež jsou příkladem periferních oblastí s vysokým počtem starších lidí a nepříznivým vývojem věkové struktury obyvatelstva, který je způsoben zejména migrací. Mezi další okrajové SO s vysokým indexem stáří patří také SO ORP Hodonín a Kyjov.

Ke snížení koeficientu růstu došlo pouze ve SO ORP Šlapanice a Slavkov u Brna. Velmi příznivá je také situace ve SO ORP Kuřim a Židlochovice přesto, že zde došlo k mírnému zvýšení tempa růstu. Nejhorší situace je pak v periferních oblastech SO ORP Moravský Krumlov a Veselí nad Moravou, kde je nadprůměrný jak index stáří populace, tak i dynamika stárnutí. Specifické postavení má v tomto případě SO ORP Brno, kde je vysoký index stáří v roce 2015, nicméně rychlost stárnutí obyvatel není až tak výrazná (obr. 3).

Obr. 3: Dynamika stárnutí populace v roce 2015 ve SO ORP JMK

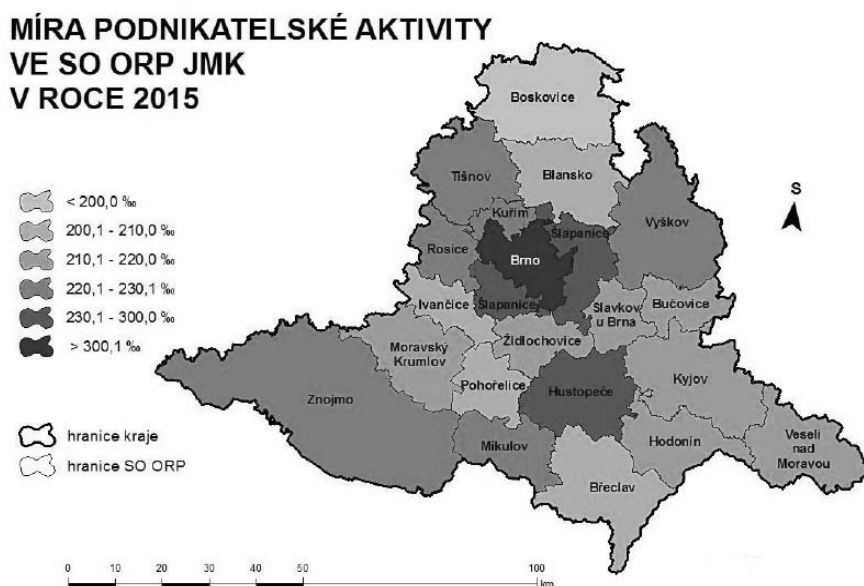
Zdroj: Data ČSÚ (2016); vlastní zpracování

3.3 Vývoj podnikatelské aktivity

Nejvyšší míra ekonomické aktivity byla v roce 2015 ve SO ORP Brno (347 ‰). Díky vedoucímu postavení moravské metropole žádný jiný SO nedosahuje ani průměru kraje (259 ‰). Dobré postavení v míře podnikatelské aktivity má SO ORP Šlapanice, do jehož SO zasahuje řada firem sídlících v průmyslové zóně Černovické terasy. Nejmenší míra ekonomické aktivity byla ve SO ORP Boskovice (obr. 4). Jednou z příčin je periferní poloha

území, ale projevuje se zde i velká vzdálenost od krajského města Brna a špatná dopravní dostupnost.

Obr. 4: Míra podnikatelské aktivity v roce 2015 ve SO ORP JMK

Zdroj: ArcČR 500, Arcdata Praha, data ČSÚ (2016); vlastní výpočty a zpracování

V relativním srovnání míry podnikatelské aktivity v letech 2005 a 2015 dosáhly nejlepších hodnot SO ORP Rosice a Kyjov, nejhorších pak SO ORP Břeclav a Hodonín, kde došlo dokonce k úbytku ekonomických subjektů. Jak SO ORP Břeclav, tak i Hodonín patří mezi regiony, v nichž se dlouhodobě kumulují zásadní strukturální problémy jako nízká dynamika vývoje obyvatel a vysoká míra nezaměstnanosti. Další SO ORP (Kyjov, Moravský Krumlov a Veselí nad Moravou) sice vykazují rostoucí míru podnikatelské aktivity, avšak stále leží výrazně pod průměrem JMK, která má několikanásobně vyšší hodnoty.

3.4 Vývoj nezaměstnanosti

Nejvyšší míra nezaměstnanosti je ve SO ORP Hodonín, Kyjov, Veselí nad Moravou a Znojmo (obr. 5). Vysoká nezaměstnanost v těchto SO je dána jejich zemědělským charakterem, příhraniční polohou, špatnou dopravní dostupností a zhoršenou sociokulturní charakteristikou obyvatelstva (Hübelová, 2014). Zejména u SO ORP Hodonín a Znojmo hraje významnou roli v ukazatelích nezaměstnanosti dopravní napojení na krajské město Brno (např. nižší nezaměstnanost ve SO ORP Břeclav díky napojení na dálnici D2 apod.).

Obr. 5: Míra nezaměstnanosti v roce 2015 ve SO ORP JMK

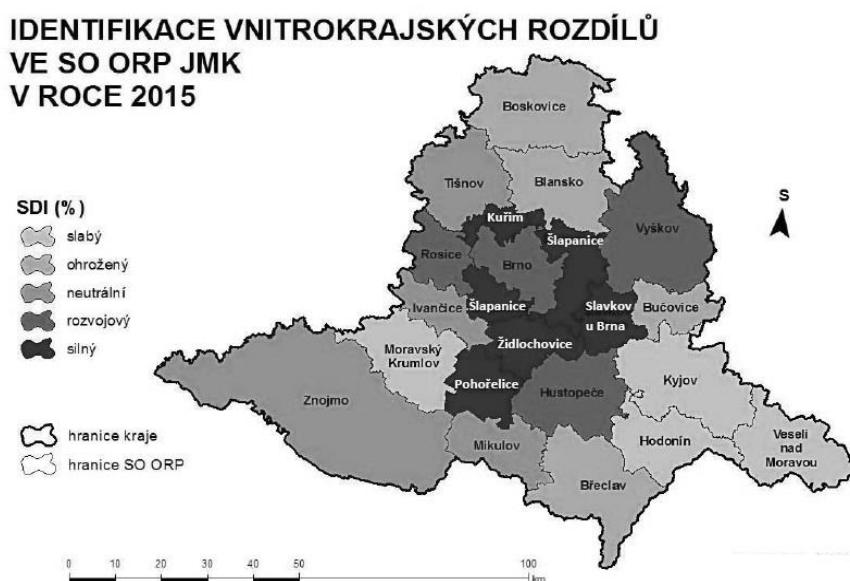
Zdroj: ArcČR 500, Arcdata Praha, data ČSÚ (2016); vlastní zpracování

3.5 Územní disparity

Metodika GaREP (2012) vytvořila přístupy k vymezení regionů vyžadujících specifickou podporu na krajské úrovni, která je využívána při zpracování koncepčních dokumentů nebo při analyzování disparit v kraji. Lze ji případně aplikovat také na mikroregionální nebo naopak celostátní úrovni. Na základě souhrnného disparitního indexu byly identifikovány vnitrokrajské rozdíly ve SO ORP JMK v roce 2015. Území JMK bylo rozděleno do pěti kategorií: (1) slabé, (2) problémové, (3) neutrální, (4) rozvojové a (5) silné území (obr. 6).

Jako území s výraznými problémy byly identifikovány SO ORP Hodonín, Kyjov, Veselí nad Moravou a Moravský Krumlov označené jako (1) slabé. Patří mezi periferní regiony a jejich demografická a SE situace není optimální. Naproti tomu území označené jako (5) silné (SO ORP Kuřim, Šlapanice, Židlochovice, Pohořelice a Slavkov u Brna) patří do širšího zázemí města Brna a dokazuje tak skutečnost, že postavení regionu závisí také na geografické poloze. SO ORP Vyškov je částečně znevýhodněný tím, že v jeho SO leží vojenský újezd Březina a zároveň se nachází při krajské hranici, i přesto byl identifikován jako (4) rozvojový (obr. 6). Je to ovlivněno zejména jeho dobrou technickou infrastrukturou a dopravní dostupností do Brna.

Obr. 6: Identifikace vnitrokrajských rozdílů v roce 2015 ve SO ORP JMK

Zdroj: ArcČR 500, Arcdata Praha, data ČSÚ (2016); vlastní výpočty a zpracování

Závěr

Prostředkem ke snižování regionálních disparit je tvorba strategických plánovacích dokumentů. Účinná sociálně politická a regionální opatření ovšem předpokládají hlubší znalosti fungování území, a to jak ve smyslu hospodářském, tak i sociálním a kulturním. Integrace periferních a znevýhodněných území je velmi důležitá pro rozvoj SO ORP, kraje, případně i České republiky.

Na základě analýzy dat vybraných demografických a SE ukazatelů v časovém období let 2005–2015 bylo možné vymezit znevýhodněné SO ORP v JMK: Hodonín, Kyjov, Moravský Krumlov a Veselí nad Moravou. Uvedené znevýhodněné SO ORP splňují charakteristiky perifernosti. Nejméně příznivá je situace ve SO ORP Hodonín a Veselí nad Moravou, u nichž se jedná o vnitřní periferie, ale současně leží na státní hranici. Celý region se navíc vyznačuje velmi vysokou nezaměstnaností a značnou geografickou odlehlostí od krajského centra. Podstatný vliv má i špatný stav infrastruktury. Relativně nejlepší situace ze znevýhodněných území je pak ve SO ORP Moravský Krumlov.

Každé území má své specifické problémy, proto je třeba se zaměřit na jejich identifikaci, odstranění a integraci mezi silnější a rozvinutější oblastí, a snižovat tak disparity v celém JMK. Vzhledem k tomu, že většina znevýhodněných území se leží při hranicích se Slovenskem a v blízkosti hranic s Rakouskem, by bylo vhodné využít možností finanční podpory z EU (podpora přeshraniční, nadnárodní a meziregionální spolupráce). Velký

potenciál pro budoucí rozvoj představuje i cestovní ruch (např. vinařská turistika) nebo meziobecní spolupráce, zapojení všech místních aktérů a spolupráce soukromého a veřejného sektoru.

Poděkování

Příspěvek vznikl v rámci projektu Aspekty sociálního, kulturního, lidského a zdravotního kapitálu v regionálním kontextu s registračním číslem 13/2015 podpořeného Interní grantovou agenturou Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně.

References

- AFFUSO, A., CAPELO, R., FRATESI, U. Globalization and Competitive Strategies in European Vulnerable Regions. *Regional Studies*, Vol. 45, No. 5, 2012, p. 657–675.
- ČSÚ. *Demografická ročenka správních obvodů obcí s rozšířenou působností (2005–2015)*. Český statistický úřad [online]. 2016 [cit. 2017-03-23]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/so-orp-jihomoravsky-kraj-wyb6tbmj1y>>.
- DŁUGOSZ, Z., KUREK, S. Population ageing and its predictions for 2030 in the Małopolskie voivodship compared to Poland and Europe. *Moravian Geographical Reports*, Vol. 17, No. 1, 2011, p. 2–18.
- GaREP, spol. s.r.o.: *Metodika RoIA - Přístupy k vymezování regionů vyžadujících specifickou podporu na krajské úrovni* [online]. Brno, 2012 [cit. 2017-08-23]. Dostupné z: <http://www.regionálnírozvoj.cz/tl_files/soubory/Metodiky/metodika_vymezovani.pdf>
- HÜBELOVÁ, D. Human capital as a one of the key development factor. In: Klímová, V., Zítek, V. (eds.). *XVI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno, Masarykova univerzita, pp. 72–78, 2013.
- KOREC, P., MAČANGA, M., SOPKULIAK, A. Regionálna konkurencieschopnosť v kontexte globalizácie, novej ekonomickej geografie a inovačných procesov. *Geographia Cassoviensis*, Vol. 5, No. 2, 2011, p. 57–66.
- KOREC, P., GREGOROVÁ, B., BARAN, V. Niekoľko poznámok k hodnoteniu a interpretácii heterogenity regionálnej štruktúry Banskobystrického samosprávneho kraja. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 61, No. 1, 2017, p. 113–144.
- MAZOUCH, P., FISCHER, J. *Lidský kapitál - měření, souvislosti, prognózy*. Praha: C. H. Beck, 2011.

MUSIL, J., MÜLLER, J. *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení*. Praha, CESES FSV UK, 2008.

VANOLO, A. The Border between Core and Periphery: Geographical Representations of the World System. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Vol. 101, No. 1, 2010, p. 26–36.

VITURKA, M. Regional disparities and their evaluation in the context of regional policy. *Geografie*, Vol. 115, No. 2, 2010, p. 131–143.

WOKOUN, R. Regionální konkurenceschopnost a faktory regionálního rozvoje v ČR. In: Klímová, V. (ed.). *XI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno, Masarykova univerzita, pp. 24–32, 2008.

WOKOUN, R. Teoretické a metodologické přístupy k výzkumu regionální konkurenceschopnosti. *Regionální studia*, Vol. 4, No. 2, 2010, p. 2–7.

Kontaktní adresa

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.

Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky

třída Generála Píky 7, Brno

dana.hubelova@mendelu.cz

Ing. Barbova Fischerová

Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky

třída Generála Píky 7, Brno

xfische5@mendelu.cz